

ISSN 0350–185x
UDK 808

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

књ. LXXIII, св. 3–4

Уређивачки одбор:

*др Јасна Влајић-Појовић, др Даринка Горџић-Премк, др Рајна Драгићевић,
др Најда Иванова, др Александар Лома, др Алина Ј. Маслова,
др Софија Милорадовић, др Мирослав Николић, др Слободан Павловић,
др Предраг Пијер, др Слободан Реметић, др Живојин Сијанојчић,
др Срејко Танасић, др Зузана Тојолићска, др Анајолиј Турилов,
др Викџор Фридман*

Главни уредник

Предраг Пипер

БЕОГРАД
2017

ISSN 0350-185x, LXXIII, св. 3–4 (2017)

UDK:

COBISS.SR-ID:

DOI:

Примљено: 15. маја 2017.

Прихваћено: 22. маја 2017.

Оригинални научни рад

БОЈАНА М. ВЕЉОВИЋ*
РАДИВОЈЕ М. МЛАДЕНОВИЋ**
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српски језик

ВРЕМЕНСКА УПОТРЕБА ПРЕТЕРИТАЛНИХ ОБЛИКА У ГОВОРУ СЕВЕРНОШАРПЛАНИНСКЕ ЖУПЕ СИРИНИЋ***

У раду се анализирају глаголска времена са примарном службом обележавања прошлих радњи у говору северношарпланинске жупе Сирињић. Утврђује се инвентар облика који чине претеритални систем овога говора, синтаксичко-семантички услови њихове употребе, стилски потенцијал јединица, те језичке околности које о(не)могућавају њихово комбиновање или међусобну замену на нивоу реченице или у ширим наративним одсецима. Показало се да у испитиваном говору перфекат има најстабилнију позицију – као најфреквентнија јединица са најширим доменом употребе; аорист је основни облик којим се казују прошле доживљене радње исказане глаголима свршеног вида, а његово место у систему релативно је стабилно. Имперфекат се одликује знатно суженим пољем употребе, и ограниченог је синтаксичко-семантичког потенцијала, што упућује на то да је процес његове елиминације у одмаклој фази, док је плусквамперфекат готово ишчезао из система. Упрошћавање четворочланог система претерита узроковано је ширењем перфекта као универзалног времена за обележавање прошлих дејстава, али и високом фреквентношћу временски транспонованих облика (наративног презента, императива и футура првог) којима се исказују прошла дејства специјализоване семантике.

Кључне речи: Сирињић, глаголска времена, прошле радње, перфекат, аорист, имперфекат, плусквамперфекат.

* bojana.veljovic@filum.kg.ac.rs

** radivoje.mladenovic@gmail.com

*** Рад *Временска употреба претериталних облика у говору северношарпланинске жупе Сирињић* урађен је у оквиру пројекта „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора“ (број пројекта 178020), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Владе Републике Србије.

1. Увод

1.1. Северношарпланинска жупа Сиринић¹, смештена у планинској корутини источног дела северног дела Шар-планине, оформљена у горњем делу басена Лепенца², представља јединствену српску етнојезичку и етнокултурну целину, насталу на јужној ивици српског дијалекатског ареала, који се говорима у основи призренско-јужноморавског типа наставља и јужно од Сиринића и јужног Косова, захватајући Скопску Црну Гору, северни појас Македоније, затим доњи Полог (Младеновић 2016: 68).

Сиринићки говор није у потпуности описан. Подаци о настанку дијалекатске области којој припада и сиринићки говор налазе се у Младеновић 2004. О дијалекатској индивидуалности овога говора, затим о његовом лингвогеографском положају расправља се у Младеновић 2016, до сада најпотпунијем раду о овом говору. О појединим деловима граматичког система, кроз разматрање дијалекатских односа у југозападном делу Косова и Метохије, писао је Р. Младеновић у тридесетак мањих и већих прилога.³ Ономастика Сиринића забележена је у Букумирић 1988.

О облицима глагола сиринићког и околних говора одређене информације налазе се у Младеновић 2002, 2004, 2004а, 2012, 2013, 2015, 2016. Једина два рада у којима се расправља у употреби глаголских облика у ареалу коме припада и сиринићки говор су Младеновић 2000 и Младеновић 2004 а: 468–470.

1.2. У време прогона Срба са Косова и Метохије 1999, становништво Сиринића у највећем броју опстало је у матичној области, а према овој жупи кретало се и српско становништво са околних територија. Тихо исељавање Сиринићана, међутим, настављено је, тако да се број Срба у најјужнијом српској енклави на Косову и Метохији континуирано смањује.

1.3. У раду се анализира систем претериталних глаголских форми говора северношарпланинске жупе Сиринић. Испитују се прилике у четворочланом систему јединица са примарном службом обележавања прошлих радњи (перфекат, аорист, имперфекат, плусквамперфекат). Очекује се да сиринићки говор, као део балканизираниог ареала српског етнојезичког простора, добро чува наведене облике.

¹ Скраћенице насеља: Бе (Берејце), Ви (Вича), Вр (Врбештица), ГБ (Горња Битиња), Го (Готовуша), ДБ (Доња Битиња), Др (Драјковце), Ја (Јажинце), Се (Севце), Су (Сушиће), Шт (Штрпце).

² О прецизним географским границама Сиринића в. Урошевић 1948: 88–89.

³ Подаци о делу ових прилога могу се наћи у Младеновић 2016: 88–89.

На основу расположиве грађе, показује се да прилике у Сиринићу донекле одговарају оваквом моделу језичке организације имајући у виду да је систем форми са претериталном службом релативно богат. То се пре свега односи на чињеницу да осим облика са примарном службом исказивања претериталности, ову функцију могу вршити и транспоноване јединице. Грађа са овог подручја обилује примерима временски употребљеног футура првог, императива, наративног презент⁴, који су основне јединице за исказивање хабитуалности, а доступно им је и обележавање појединачних прошлих радњи. За разлику од широке употребе облика у релативној служби, и стабилности индикативног перфекта, домени употребе трију времена са примарно временском службом релативно су сужени. Изузев аориста, који опстаје у систему, чувајући у већој или мањој мери наслеђене функције, употреба имперфекта знатно је редукована⁵, а плусквамперфекат је потврђен малим бројем примера у два пункта – у Берејцу и Штрпцу⁶. Редуковањем употребе имперфекта и плусквамперфекта, сиринићки говор део је метохијско-косовско-сиринићког ареала призренско-јужноморавских говора.

Описано стање није непознато српским говорима. Штавише, оно је одлика главнине штокавских идиома, где постоји изражена тенденција свођења четворочланог система глаголских облика за обележавање прошлих радњи на један облик са универзалном службом – перфекат.

Имајући у виду наведене чињенице, циљ овога рада јесте да испита прилике у говору Сиринића и утврди системску позицију сваке од четирију претериталних временских јединица – перфекта, аориста, имперфекта и плусквамперфекта. Облици се дефинишу с обзиром на синтаксичко-семантичке функције, домен примене, стилистичко-прагматичке ефекте, те фреквентност посматрану у односу на друге (конкурентне) форме.

⁴ Уп. Младеновић 2000; 2004а: 470.

⁵ Редукована употреба имперфекта, иначе, обележје је и говора призренско-јужноморавског типа у Метохијској и Косовској котлини (Младеновић 2004а: 68).

⁶ У свим говорима говорима југозападног дела Косова и Метохије плусквамперфекат је највећим делом истиснут перфектом (Младеновић 2004а: 470).

2. Синтаксичко-семантичка употреба претериталних глаголских форми

Перфекат

2.1. У глаголском систему сиринићког говора перфекат заузима централно место. Својом фреквентношћу знатно надилази остале чланове претериталног система, што му омогућава његова универзална сематика. Као неспецификована јединица са широким доменом употребе, перфекат поседује могућност обележавања било које радње претериталне семантике, те у своје семантичко-функционално поље укључује све типове прошлих дејстава која се могу обележити осталим облицима. Њиме се, уз мања или већа значењска померања, могу замењивати сви други облици, а да притом не дође до промене информативне стране самих конструкција. За разлику од перфекта, остали облици казују прошле радње спецификованије семантике, а обично су и стилски маркирани (аорист и имперфекат поседују компоненту доживљености, временски транспонованим футуром првим исказује се хабитуалност, уз емотивну ангажованост причаоца, приповедачким презентом прошле радње представљају се као актуелне и сл.). Перфекат углавном важи за стилски неутралан облик.

У сиринићком говору перфекат се јавља у приповедању које је стилски необележено, одликује се фактографским тоном, односно среће се при казивању прошлих радњи са неутралног становишта, од стране објективног приповедача, у мирнијем, емотивно немаркираном приповедању. Наглашена је увек информативна страна исказа и темпоралност обележених дејстава. Уколико постоји, стилогеност дискурса где налазимо предикате у перфекту настаје по правилу удруживањем овога облика са осталим јединицама којима је једна од примарних служби постизање стилских ефеката на плану нарације. У таквим наративним одсецима, при здруженој употреби са осталим глаголским облицима, перфекат пружа темпорални оквир унутар кога се смештају остале акције обележене облицима у претериталној служби (аористом, имперфектом, плусквамперфектом, те временски транспонованим императивом, футуром, презентом), односно јасно упућује на то да је посреду прошлост говорног лица.

Даље, семантика перфекта самостално употребљеног подразумева информацију да је посреду радња (из)вршена у прошлости, смештена, дакле, на временској оси са десне стране у односу на момент говора. Прецизније информације о типу прошлости (ближа, даља, далека и сл.) перфекат не садржи. Семантичке компоненте

попут процесуалности, напоредности, резултативности, доживљености глаголске радње и сл., такође нису инхерентни део његове значењске структуре. Остали облици углавном су спецификовани за обележавање неког од подтипова прошлих радњи (код имперфекта су то, на пример, прошле несвршене радње које спадају у домен доживљене прошлости). Стога, иако може заменити било који претеритални облик, перфекат, уколико се не жели нарушити семантичка страна исказа, углавном захтева учешће додатних језичких средстава у служби маркера одређеног значења, па значењска страна при таквој трансформацији може остати неизмењена. Таква замена, међутим, по правилу доводи до губљења стилских ефеката који се постижу употребом маркираних форми.

2.1.1. У сиринићком говору перфекат се гради од глагола оба вида, и њиме се могу обележавати радње у синтаксичком индикативу и релативу, референцијално и неререференцијално конциповане⁷, а доступна му је и употреба у модалној служби, што је такође омогућено универзалношћу његове семантичко-синтаксичке структуре.

2.1.2. Као најзаступљеније, у грађи смо бележили примере индикативног перфекта од глагола оба вида, којиме су означене референцијално конциповане радње, и то у неутралном, стилски немаркираном режиму приповедања⁸:

Своу зéвњу *сэм работи́аа* Ја⁹, *Сэм работи́аа* кэт *сэм би́ја* ми́цак Др, Млóго *сэм размишља́а* ДБ, *Има́а сэм* не́ке превелеги́је ДБ, Сín те́зи же́не ми *и́рчи́аа* Ја; *Нема́ло* пúт. Óвде за Брезови́цу са́мо пеша́чки пúт *би́ја* Ја, Магари́ћи *нема́ло* млóго óвде. Кóњи *има́ле* Ја, *Има́ле* смо на́шу водени́цу. Водени́цу *има́ле* повиши́на ДБ, По стра́же *смо и́шле*. Та́ко. *Ради́ле* смо по крúг* Вр, *Смо има́ле* по седамдéсет ко́мáта о́уце Др, Од óвде и[з] Шаркóће *се сели́ле* повиши́на и напρά́јле га Берéјце Бе;

Кра́ја не́ма кóлко пúт *сэм и́роши* Ја, Јéс, у Летњи́цу. Та́мо *сэм би́ла*, у ту́ј цр́кву, жими-ти́. Па *сэм куйи́ла* – и фла́ша света-Мари́ја. Икóна на флаши́цу. Та́мо *сэм* гу *куйи́ла* Се, Зóр и кэт *сэм се уда́ла* ја. Ја́ *сэм се уда́ла* у пéтнаес годи́не. Млóго рáно. Ёт, та́ко ГБ, А јéн пóп са́мо *ои́иши* у Попóўце та́мо. И о[д] то́га јéнога пóпа *наи́рајло се* ка цéло сéло, ти́ја Попови́ћи што су ДБ, Њи́ни стáри *ои́ишле* из нáс⁹ у При́зрен и та́мо *се насел́иле* Вр, А двé же́не *изгину́ле* на в́р брдо. Не́ка олу́ја, *смр́зле*, и ту́ј *изгину́ле* Ја.

⁷ Критеријуми за одређење односа индикатив : релатив и референцијалност : неререференцијалност примењују се према ПИПЕР, Антонић и др. 2005: 353–357.

⁸ Због ограничености простора, у прилогу се наводи само део расположивог материјала.

⁹ Скраћенице насеља: Бе (Берејце), Ви (Вича), Вр (Врбештица), ГБ (Горња Битиња), Го (Готовуша), ДБ (Доња Битиња), Др (Драјковце), Ја (јажинце), Се (Севце), Су (Сушиће), Шт (Штрпце).

2.1.3. Прошле неререференцијалне радње исказују се перфектом несвршеног вида:

Рабошала сэм, како-не! Ка дѣте, па и ђвде Се, Ништа нѣ сэм зборѣла ГБ, Па ми ѓричаа дѣда, кѣт се населуваѣле ђвде качари. Али нѣ-знам от кѣт^а Се, Ишла баба у цркву, носила га. Мати нѣ ишла Се, Штѣ смо косиле гѣре, на туј Мерају што викамо, штѣ смо косиле за два, три саата, дѣле нѣ би могале за два, три дѣна да покосимо Бе, Тија што биле пѣ памѣтни људи, ѓни узимале ѓвде, куѣуале пѣ ниско дѣле Бе, Вѣци пражле штѣту по тррла. И љѣде наѣадале Др, Девојчићи свѣ се раѣале. Три девојчѣти, ајде четвртѣму Дѣста ѣе му туру име да нѣ су свѣ девојчићи Се.

2.1.4. У служби обележавања неререференцијалне прошлости перфекат је у говору Сиринића најфреквентнији при обележавању радњи хабитуалног карактера. Да су посреди дејства вршена у прошлом времену по обичају или навици препознаје се најчешће на основу контекста, јер, за разлику од глаголских облика специјализованих за исказивање хабитуалне семантике, перфекат семантику вишекратности не може исказати самостално. Стога се у функцији исказивања хабитуалности перфекат јавља здружено са осталим облицима којима се примарно обележавају понављане радње – наративним императивом, футуром првим или презентом¹⁰:

По планине *смо радиле*, по брда *тамо*. Па *носиле смо* на сѣн'е. Волѣве, па сѣнке *смо ѓрајле*, *товари* па *носи* дѣма, па *врши* сѣс кѣње. *Набиѣмо* јен-кѣлац на среде. Гѣвно *смо викале*. Па *натурѣмо* стѣ снѣпа, стѣ и пѣдѣсет, па *турѣмо* два кѣња, три. Они *завѣду*, *вршу* мѣсто овѣ машинѣ... И тако *смо* сѣс кѣње, сѣс волѣе *радиле*. *Косиле*, у зѣму *носиле* сѣно. Овце *смо имале* мѣго. По триста комѣта. Па *носимо* сѣно да јѣдо. Па тѣј *смо радиле*. Пољоприврѣда Вр, До петнаѣсте, шеснаѣсте годѣне свѣко дѣте од ѓвде што било, *чувѣло* стѣку нај виш'е. Јѣ исто ка тија дѣца. До плѣдне *идѣмо* у шкѣлу, от плѣдне *чувѣмо* ѓѣце. Или тија што *ишле* до плѣдне у шкѣлу. Или до плѣдне, или от плѣдне. Јѣ и мѣј брѣт *смо се мѣњале* – јѣн ги *чувѣа* до плѣдне, јѣн от плѣдне Бе, *Смо ѣкал'е* плѣтно. Плѣтно *смо ѣкал'е* и *носил'е* пѣсле кошѣље. Подгрѣач. Сѣме *смо ѓрајле*, рѣчни рѣд'. Подгрѣач *се сабѣре*. Кѣј ѣе га навѣзе ѓѣде, кѣј нѣ – тако. *Тѣри* три кѣнца и кошѣља *ѓпаше се* ѓвде. Тако *се носило*. Сѣкне вунѣне. Јѣ *сэм ѣкала*. Тамо имѣмо тѣј рѣзбој, па имѣ тѣј чкрѣпѣшке, па вратило се кѣже онѣј што се сабѣра. И тако *се ѣкало*. И пѣсле сѣми *прошиѣмо* на двѣ пѣле сѣкне. Пѣсле гу *набѣремо*. Имѣ мајстор нарѣчитѣ што *набѣра* тѣј сѣкне Др, Белѣјка *се брѣла* напре, а црнѣјка пѣ касно *се брѣла*. И тѣј *се сабирѣло* у ручице овѣко, па *се ѣурѣло* у кѣп да се зѣри, да се ѓѣка тѣј сѣме за дрѣгу годѣну. А пѣсле *се ѣурѣло* у топѣло. *Се койѣла* јѣдна рѣпа голѣма де ишла вѣда. *Наслѣга се* у туј рѣпу. И туј *сѣњало се*. *Сѣделѣ* по

¹⁰ О комбиновању перфекта и временски транспонованих облика у служби исказивања прошлих радњи у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице в. у: Вељовић 2015: 311–322; 2015а: 507–524; 2016: 21–37.

две недеље док се покисне. После се извади, се опе́ре у р'ёку, па се ошúши. И се чука́ло. Камењи – јён отúд, јён отúд. Маљица се зва́ла. Ту́чи Ја, Снопове смо ги бра́л 'е у клање. Клање се ка́же. Се скúпи óсам снóпа – ова́ко оздо́ла, па отúда, па отúда, па отúда и озгóр јóш један Шт.

2.1.5. Ређе су бележени контексти у којима се хабитуалност исказује самостално употребљеним перфектом. Носилац семантике прошле поновљивости и овде је, међутим, превасходно (изван)језичко окружење (прича се о сезонским радовима, обичајима, уобичајеним радњама и сл.), односи међу клаузама у зависносложеним реченицама, или такво значење имају сами глаголи у предикату:

Се радíло, радíло, радíло, са́мо та́ко се радíло Се, Ако *се* дéте *родíло* пред врэме, *седéло* до́ма. *Кóје ж 'ивéло, ж 'ивéло.* *Кóје нé, умрéло* Др, *Йме давáа* кум. *Та́мо у цр́кву Се, Тóј смо мьéле* свé по водени́це Се, *Што смо рабошáле* дéца? *Смо биле* мál'и. *Тэт* смо биле и патéни. После и ма́јка ни ўмр. *Смо ишл 'е* у шко́лу у Готову́шу. *Смо ишл 'е* цеў дён у шко́лу. И та́мо *смо* и *йонесува́ле* да руча́мо Се, *Има́ло* бајра́ктар, бајрак *носíја*. *Гочéви свирéле* ГБ, *Свéшто сэм рабошáла* кэт сэм била дéте. *Терáле* ме од малéна, от сéдам, óсам годи́не *смо радíле* штó смо мóгле. *Сэм илéла, сэм и́рела* вúну, коно́плэ. Ё, пóсле ма́ло кэт сэм одра́сла, *сэм и́ка́ла, учи́ла* ме ма́јка да тка́ем. После *сэм и́ка́ла*й һили́ме, и свé што требáло. И пла́тно, и кла́шње на́пре *се и́ка́ле*. Свé *се радíло* мло́го, é по цеў но́ћ *се радíло* Ја.

2.1.6. У контекстима овога типа перфекат не мора нужно исказивати радње хабитуалног карактера. Неретко овај облик има функцију временске локализације вишекратних радњи исказаних синтаксичким јединицама специјализованим за обележавање вишекратности (императивом или футуром првим, нпр.)¹¹ – перфектом се ствара темпорални оквир унутар кога се смештају радње хабитуалне семантике; он врши припремну улогу за њихово увођење. Тако је у примерима типа:

Ја нé сэм марíла што нéма, *нé* ме *ини́тересува́ло*. *Йма, нéма*. Да *помéтем*, да *онóдим*, да *оми́јем*, тóј Бе, *Носíл 'е* *смо* у цр́кву – *кó* *йма* пéш'кир, кош'ул'е, *но́су* пóклон цр́кве. *Кó*[j] је мéрак да кúпи за зра́вље, кúпи у цр́кву. И кош'ул'у *кúпи*, и пéш'кир *кúпи* Др, *Сэм и́ка́ла*, на́ј пр́во, сúкне од вúне – конча́рке цр́рне. Па *се осно́е*, па *се ту́ри* на врати́ло, па *се ту́ри* на разбој. *Се увéде* у брдо, у нити, па *се повр́же* јóпе на врати́ло. Па премета́лка *ту́ри се*, у во́ј, цéвка, *намота се* тóј, вúна што 'е предéна, машћéна, па у премета́лку – па *премéта*¹, *тка́* Се, И свéкар óвде, *ја* кэт *сэм до́шла*... А терзи́ја да *ши́е*... *Сéдне* óн, *скрóи*. *Доводи́ле* ни и óвде кут свéкра Се.

2.1.7. Хабитуалне радње исказане перфектом (и другим облицима) вршиле су се по устаљеном редоследу и навици у мање или више

¹¹ О овоме види у: Младеновић 2000: 364–369, Вељовић 2015: 311–322; 2015а: 507–524; 2016: 21–37.

уједначеним интервалима током читавог периода означеног као прошло време. Притом, саме глаголске форме не носе са собом информацију о карактеру таквог понављања. Уколико се жели указати на редовност, учесталост и уопште ближе дефинисати временски интервали у којима се дешавало њихово вршење, уз предикат се користе језичка средства која су носиоци таквих информација. Уз перфекат у хабитуалној служби бележени су маркери прилошког типа (прилози, предлошко-падежне конструкције, зависне реченице), којима се ближе одређује временски интервал у коме су се радње понављале као и карактер понављања у смислу редовности, учесталости:

Смо њовале. На Велигдџн: Занишај-се, лако-пѣро, олелож, олелож Вр, *Смо ги чувале стоку њину у лето, овде смо терале Вр, Ишла ми свекрва на бачењу, тамо горе чувале стоку. Сабѣре сѣр. Па кэ[д] дође половину л'ѣто, донѣсеу. Каѣце смо имал'е. И сѣр донѣсо кот куће. Око Петрѡвдџн, па око Госпођиндџн Др, И на Задушницу идѣмо. Него сѣг ни одредѣле Задушницу сѣл у субѡту. А смо ишле и у пѣтак. Понапре и у пѣтак смо ишле увѣчер. У пѣтак ујутру, смо давале – мешаље коа ни месѣла кој ни умрја. Па турѣмо у крѡшњу, напунѣмо тој што имѣмо – па носѣмо на кућу. А пѣтак вѣчер па горе смо ишле. А сѣге наредѣле попѡви Се, *Косѣле*, у зиму носѣле сѣно Вр, После кѣт скѡвоу, посебно јѣл'е дѣца на сѡвру, посебно жѣне, посебно мѡжи. Прво мѡжи, па жѣне, после и дѣца Др, *Посиува*ла снаша кѣт се миѣ, кѣт се јѣде лѣба. Увѣчер кѣт се вѣчѣра. И ујутру кѣт су свѣ скупѣни тѡја, посѣпи ги Се, *Сваки дѣн* смо ишле ја, брѣт и мѡј сѣн – око дваѣс и сѣдам, ѡсам дѣна, горе да косѣмо Бе.*

2.1.8. Перфектом се обележавају прошле радње неспецификоване семантике, било да су референцијалног или неререференцијалног типа. Информацију да ли су посредни дејства из непосредне, ближе, даље или удаљене прошлости овај облик не исказује самостално, стога се уз предикате у перфекту чешће него уз остале облике употребљавају језичка средства у служби детерминатора, односно прецизније темпоралне локализације глаголске радње. У тој функцији као маркери бележени су детерминатори прилошког типа или падежне и предлошко-падежне конструкције:

Тѣд имѣло. Али не могѣле да живу од њѣ. Тако бѣло тѣд¹ Вр, Јѣному другѣру сѣм дѣа. Јѣ јемпѡт сѣм биѣа Вр, *Имѣле* *понапре* јаке зимѣ Ја, Сирѣње сѣг имѣ, *понапре* немѣло Др, *смо имѣле* дѣве прасѣти зимѡске Ја, *Понапре* дѣте док не га крѣстиу ако је мѡшко га *викале* Мѣшко, ако је девојѣче Чѡра Се, Овде *имѣло* *напре* вучѣри ѣ за Прѡчку ѣ за Водѣце Се, *Понапре* жѣна не *викала* мѡжа на имѣ. Сѣмо – ѣј! И мѡж жѣну ѣсто – ѣј! На имѣ не *смѣло* Су;

сѣм се удѣла у мѣрт мѣсец. Не у мѣрт, него у фебруѡр Вр, После, *јѣно-јѡтро* бѣше, се скупѡу тамо на капиу. А мѣ *смо бѣле* петнаѣс дѡше из наше сѣло Вр, *У стѣро врѣме напре.* За мѡје дѡбо. Сандѣце *кујувале* па на коња тѡру сандѣце Се, Свѣ по шѡме *сѣм ишо* и сѣм. *Немѣло у тој врѣме* Су.

2.1.9. Зависне реченице (најчешће временске или условне) такође имају улогу ближег темпоралног одређења, а временске релације између њих у односу су симултаности, антериорности или постериорности:

Ја *сам* гу *школуваа* док сам могаа, ал'и слабо, *не сам могаа* Шт, Кэт сам се ја удаа за овога човека, ми *бија* л'еп човек, ми *бија* добар Су, После, кэд излене пролећ, *смо радילה* све. Њиве требимо, камење. Орѐмо. Све Вр, *Ишл'е смо* на бачила горе. Горе *смо чувал'е* теуце док сам бија као мал'и. Пóсл'е кэт сам ишо у школу, пóсле *сам чувáа* говѐда Др, Кэт смо биле две јетрве, *смо морале* да узимамо аргате да ни раду. Јер *не смо могае*: она имала четири дѐцу, ја две Се, И кэд дошо, ми вамо лѐба *смо ириѐле*, *не смо имале* ништа. Ни да једѐмо ГБ, И кад бија рат², кэд наишо непријатељ, он *сакрија се* под мртвака. Како наишоу непријатељ, он мртвака *иурија* на нега да се спаси Вр, Сѓк' кэт иочија рат, *сам дошо* оуде да живим Вр, И кэт смо слѐгле од бачѐн'е надóле, дѐца ми *биле* гóли, бóси дóма. И не знамо што *ћемо*, *ка ћемо*, па ти ја дѐцу све-три у рúке па áјд горе по планине, по шуме. И ништа. Пóсле, кэт прође време и викамо да идѐмо дóма да гледáмо нешто, да погледáмо што'е, *ка'е*. А óвде па *сийгле* Шиптáри Се.

2.1.10. Перфекатска радња (за разлику од оне исказане имперфектом или свршеним аористом, на пример) подлеже временском ограничењу дужине трајања у прошлости у смислу квантификације глаголске радње у релацијама од–до:

Сам иосуивáла свѐкра. Овѐј мýже. *Сам изувáла* свѐкра. Нóге *сам му ирáла*. За годíну дána. Мóжда и више Вр, Лѐк сам бија по затвóру. Бугáри ме *зашварáле*... *Тејáле* ме. Недѐљу дána ка говѐдо *сам мочáа* крw, ка вол, о[д] тепáње Вр, *Сам работиáа* по терѐну цѐў живот – по Хрвáцке, по Срби'е, по Македони'е, тáмо, вамо Бе, *Чувáа сам девет годíне* кóзе Ја, *Сам била да радим цѐў дэн* у планину Се; Нóћу, цѐлу нóћ, *горѐла* кúћа. Мóа кúћа *горѐла цѐлу нóћ* Ви.

2.1.11. У квалификативној служби перфекат је бележен у примерима:

Каланцýрке *викоў* да *имале* зýбе ка гребѐни онíја што се чешлáла *вúна сас нíи*, коноплѐ, сз гребѐне. Сáмо црáкоў сэ[с] зýбе – црáк, црáк, црáк! И плáмењ ги *искачáа* и[з] зýбе. Тáко *причоў*. Јá *не сам* ги видíја, али *причоў* Бе, Мí *дóбро смо живѐле*. Мí *смо бил'е* четири јетрве, *не смо се сваћал'е* нíкат. А *има* дрúги, *се сваћал'е* па брго се подѐлу браћа Др, Па *све што иребáло*, *све сам работиáла* ГБ, От први дэн *и сам радילה*, *и сам чисиила*. Све што *’оћеш!* ГБ, Планина, крај тáмо де се *види*. Чíк тáмо *сам ишла*. Али *ћѐў* ми *било*, мláда *сам била*, здрáва. И *сам могаа да идѐм* Се, И млѐко, свекрва док не излене на бачѐњу, *смо носиле* од^о бачѐн'е. Она *сирила*, *мушила*. Али пóсле како-кó – остáлоў, остáлоў. А мíсмо *биле*óуде четири јетрве. Четири јетрве *смо биле*, и свекрва и свѐкар. А дѐцу – чýвај Бóже – пúна кúћа. Али дѐцу – колѐпку на плѐћи па áјд да идѐш да жњѐш Се.

2.1.12. Примери релативне употребе:

Кэт смо се поделиле, *сам иресиáла* Бе, Јá *сам била* готѓа, вѐћ да остáим. Али, по мáло припретíше ми сас милициý, тáмо, вамо, и... ГБ, И тэд, неко-време, кэд

ме оклопи нека мўка. И кэд ме *уваиїла* мене за косу, и коса ми пуца – цэк, цэк, цэк, цэк! И ја – брѣ горе, брѣ доле. Кэт се пробуди, кэд ми *се олакшало* мало Ја, Тамо ги однеле и тамо ми ги дадоше да ги напуним на извор. Ја ги напуни и *сам* ги *донела* навамо Шт, Друго, он му је инат што идем ја да га пазим. Инат му је. Отиде у подрум дол'е. Не ми вика он ништа, већ ја идем по њега. И *џон* глѣда, не може да нађе ништа. А јена сијал'ица *имала*, јена *немала*. Ја му викам: „Нема туј!” И у подрум две собе *имале*. Он *гљедѣа, гљедѣа*, ништа нема Ви.

2.1.13. Перфекат је са становишта доживљености глаголске радње неутралан глаголски облик. Њиме се могу исказивати како радње из домена личног искуства говорног лица тако и дејства о којима се сазнаје посредним путем (по чувењу, нпр.). Информацију о томе носи шири контекст у коме су присутни језички маркери који су носиоци семантике доживљености.

Када се перфектом исказују прошле доживљене радње, он се обично употребљава удружено са облицима којима је таква семантика нужна одлика (аористом, имперфектом, наративним презентом, али и футуром I, императивом):

Сам бија за дрва сас коња. И да *се сретнемо* у шуму. А јено јуско путиче *било* ет толко, ка стаза, колко-коњ да иде. И, ја *идем*, а онај коњ *осетиїја* мечку и *чињи* на нос: Пррр, пррр! И ја *приїђо* напре, прет коња, *довати* га за оглов. Ка да *видим* – на^т трапче мало, оно мечка з две мали мечети тујке. А јено изнат пут мече, јено испот пут. А и онај мечка *се усирѣла* на пут креј мене. Ја да *окрене*м напат коња – тесан пут, *не могу да се вратим*. А напре – *не-смер*. Па *сам чекаа* док *узела* тој доуњо мече испот пут што *било*. А мало *било*, па сал га *ћушка* на ноге овако. И док ме *проїђе*. И *јапредужи* Вр, И оно *иде* преко теј камѣне тамо, преко реке тамо. Ја да *погрчим* испред њега, оно само ме *погледа* мене. И очи оволке! *Било* као куче неко, али не куче. Не постои таква животиња. И, кэд *изађо* испред њега, оно *се врати* назад^т, и овако да *иде* горе Ја, *Рроди* га и га *истаи* од мене, *не могу* пупак *да* му *микнем*. Сас тај срп што *сам жњела*, *сам* му *исекла* пупче. *Не сам имала* нощче с[с] себе. А при вѣчер *сам* гу *родила*. Снежану. И *просеко* с[с] срп пупак по дегѣчко и *премота* га на пррс, *заврза* му га, *донесо* га дома отуд^т от поље, *стаи* воду на ватру, *окупа* прво дѣте, па га *пови* у моје пелене, па му *тури* јено крпче мало од зѣјтин, на тој пупче да му *блажи*. Па *јасе окупа*. Свекррва *била* на бачѣњу, а срїна ми *била* оуде. И тај срїна: „Леле, снао! Не, ће умреш што си се преладїла!” „Ништа ме не боли.” *Окупа* дѣте, девојче, *зави* га у наше пелене. Колѣпке *смо имале* тој време. И га лично *пови*. Тај срїна ми *накладе* ватру у оцак... И *легну* у кревет, *сам се зреѣла*. Нї лекар, нї ништа – нї за дѣте, нї за мене Се, Сал о[д] теј Шиптаре колко *се претирило*! Л'ел'е! Па мене готѣви *бил'е* јемпут да ме убијоу. Ме *уваиїл'е*. *Окрени се* на овуј страну кри Прчево, туј зѣвња не ги држи – само Шиптари. Отуд^т Шиптари, одовуд^т Шиптари. *Немаш* дѣ да *искочиш*. Нигде *нема* дѣ да *побѣгнеш*. И *уватише* не тујка. *Смрачи се*. *Увати* тавниина, мрак. *Кркнүше* не у јену пл'ѣвњу, а пуна пл'ѣвња снопѣми. Жїто да се врши, с коњи *се вршило* тој време. *Носи* из њїве, *тури* у пл'ѣвњу да не га вања време. Туј, през теј снопѣме – *удри, удри!* ... Мене ме *узоще* ис пл'ѣвње.

Четворица – нáну ги јéбем њíну јá – јén ми *сiуиiја* на вúј рúку, јén на вúј, јén на нóгу а пiгти *бије* сáс кóлац Су.

2.1.14. При исказивању прошлих доживљених радњи перфектом се казују углавном радње уопштенијег карактера, дате у смислу општих околности посматраних као временски оквир унутар кога се смештају акције спецификованије семантике.

Када су посредни недоживљене радње, односно оне о којима је говорно лице обавештено посредним путем, основно средство темпоралне предикације јесте перфекат, као необележен облик. Да су радње недоживљене сазнаје се обично из контекста:

Тó камéње што видиш тúјка, према Брезовице. Тó *било* смáк свéта. Неки-пúт^а. И нiкóј деда-Нóја *иpавiа* лáђу три гóдине. Три гóдине *иpáа* лáђу. И от свáке врсте *узiа* животин'е. И кэд *било* смáк свéта, лáђа *ишла* над вóду. И мiш да прекiне лáђу. Дúпку нiкóу. И змија *сiјајла*, *увила се* тужка, и *не дала да иоiбóну*. Рéп *сiјајла* да нé се утóпу. И само-они *осiјале*. Брát и сфсра и тéј животин'е. И тáко пóсле óд-њи *иосiјаа* овáј свéт Вр, Баба-Мáрта 'фна тера по њóјно свé... Прича имáла. Вiка, у Сéчко *иерáла* гу нiкóа мађија пасторкињу: „Да идеш – вiка – да набéреш јагóде!“ И гу *сiрија* Сéчко, вiка: „Дé си пóшла, девојкицо?“ Вiка: „É, дé сэм пóшла?! Потерáла ме мађија да íдем да бéрем јагóде у планину.“ „Á, па зáр íма јагóде у планину?“ „Нéма – вiка – него Бóг ако óће.“ И вiка – огрéј слúнце, дúај вéтар, *иpоцвeиáло*, *уздрелéло*, свé онóди Ја.

2.1.15. Семантика резултативности, целовитости радње или приказивање радње у процесу, у току вршења код перфекта је условљена видским својствима глагола у предикату – свршеним глаголима сугерише се значење резултативности док имперфективним семантика процесуалности:

А *имáла* четiри чобанина на Шáру, гóре стóку *чувáле*. И *дошо* неки-бóлес^а... И свé тија, тáј бэрáнска фамили'а *иомрла* свé. Дá л *било* тифус, дá л штó? Тија чобани. *Дошо* јéдан да донéсе сiр и млéко. Сiр^а и лéба да úзе, брáшн'о. От Шáре гóре. И *умррја*. Дрúги *дошо* – и фн тáко. *Дошоу* трéћи – и фн. Четвррти – и фн. Сáмо јéдна жéна *осiјала*. И фна *била* трúдна. О[д] тéј тóлко лúде, мóжда *имáле* триес, четéрес дúше, тóј свéиомрле, само-тáј жéна *осiјала* жiва. Али трúдна *била*. И *се удáла* у Тетóво. И кэд га *родiла* тóј-дéте, а и пóсле јóш *рађáла* о[д] тóга мужа. И кэт *иорáсло* тóј-дéте, и му *рéкла*: „Сiне, тi си из^а Сириниће гóре, из Врбештице, из Борзáne. Тóлко дúше *иомрле* од бóлес велики. Само *јáсэм осiјала*, трúдна на тебе *сэм била*.“ И вiка: „Ако óћеш да идеш гóре де сэм *била* јá, да úзеш твóје имáње.“ Вр, Свé му мéсо *иоiадáло* од нóге по планине што *ишле*, по рáту, по свé. И свé му *бија* шињел свé из^а пререшéтан, од зррна, од меткóве. Ал, éте, *сиасiа* га Бóг^к и слáва... А онда *дошоу*. Кэд *дошоу*, жéну *имáа*, му *умррла* Вр; И кэд^а дрúги мá ги *извadiле* из рéке, *смо биле* сáс крáве, *бија* мóј брát да ми úзе тáтка на сáње. Тэд *немáле* кóла. Тэд *немáло* нiкáкво возiло. На сáње да га донéсе дóма. Ёт, тáкве мýке *ни имáја* óтац. А и мiсмо *имáле*. И тáко. И лéба *смо ипiрéле*. Кúћу *ни зайалиле*. Шиптáри свé не *оiљачкáле* тáт^а. Ајде сáг^к бiћи нáши *биле* крiви, али тэд нiшта *нé смо иpáиле*. И кóња *ни узéле*, и штáлу *ни зайалиле* Вр.

2.1.16. Однос пуног и крњег перфекта у српском језику заснива се на разликама на стилском плану. Наспрам форме са помоћним глаголом, као неутралне, краћи облик функционише углавном као стилски маркирана јединица.¹² За разлику од прилика у стандардном језику и већини дијалеката, у говору Сиринића и околних говора дошло је до морфологизације језичких средстава која учествују у грађењу овога облика. Наиме, у овој зони у облицима перфекта у 3. л. јединине и множине редовно изостаје помоћни глагол, док су у осталим лицима увек у употреби пуне форме¹³:

Кэт *сам дѳишла* у кућу, *они одма* у двѳрр ги упрѳгнуѳ Бе, Додѳлке *не сам видија* ДБ, *Де сам се удала* ја горе, тамо не памтим Др, *Сам имала* петнаѳс године, шеснаѳсту годину ГБ, *Топило смо ѳрајле* Вр, *И сѳга, бѳш смо ѳричале* тако, за овуј кућу тамо, имала јѳлка и бѳла дрва Бе, *И рѳчек смо сѳремале* ДБ, *Грѳде смо ги ѳѳкл 'е сас матѳку дрл'ачу* Др;

Имала воденица испод Брвнаре. *И ѳн мѳѳа* у воденицу. *А имаа* кревет о[д] даске. *Легнаа*. *А оѳаци имало*. *И дѳишла* нека, та¹-чу^{ма}, како се вика. *И наложила* ѳгањ и *седѳла* тујка. *Кэт се ѳробудија*, ка да види тујка. *И ѳн – ууу, сѳз дрво*. *Да гу поткачи*, *да гу поонѳди*. *И тако, оѳѳерија* гу. *Али досаћала* му Вр, *Млози^{на}* бѳле што *којале* и *налази^{ле}* туја. *Нашле* зидѳве Бе, *Ѕишле* да ме тражу. *И пѳсле мѳи* ме *дале*. *Дошо* от комшиѳе јѳдан да пита *ѳл ѳе* ме даду. *И ѳни* пѳсле ме *дале*. *Дошле* да ме зговѳру ДБ.

Наведени примери показују да је у сиринићком говору разлика између краћег и пуног перфекта у потпуности пренесена на морфолошки план, што значи да нема синтаксичко-семантичких разлика међу двема формама. Крњи перфекат, дакле, као синтаксичка јединица не функционише у систему овога говора, а присуство/одсуство помоћног глагола нема разликовну функцију на значењском плану.

2.1.17. При употреби перфекта без помоћног глагола у одређеним језичким околностима могу се, међутим, препознати неки од семантичко-стилистичких ефеката својствених овом облику. Такви су, на пример:

а) Облици перфекта којима се осим извршености дејства у прошлости наглашава и компонента резултативности, стање у које субјекат доспева по извршеној радњи¹⁴: *Осѳарѳѳла*, шездѳсет године ДБ,

¹² Детаљније о крњем перфекту в. у: Грицкат 1954; Пипер, Антонић и др. 2005: 397.

¹³ Испуштањем помоћног глагола из 3. л. јд. и мн. сиринићки говор део је ширег ареала који чине призренско-тимочки, македонски и бугарски говори (Младеновић 2004а: 467. Види на овом месту и литературу о овом питању).

¹⁴ О овоме детаљније у: Грицкат 1954: 45.

Јутре дѣн кад отишо – нигде га нема стог. *Однија* га вѣтар Се, Кат смо дошле у двѳр, *излѣгле* старѣ жѣне да појоу пѣсме Се.

б) Форме перфекта у ситуацијама набрајања више прошлих радњи, између којих је најчешће успостављен однос сукцесивности, или у комбинацији са другим облицима, када, смеђујући их, приповедни ток помера унапред, при чему се приповедање убрзава. Све то у вези је и са чињеницом да се „краћи перфекат употребљава тамо где се мисао исказује не хладно, регистраторски, већ са уношењем експресије”, односно у примерима „у којима је присутно динамично излагање радње која одмиче даље” (Грицкaт 1954: 45):

И дѣда за јѣн Велигдѣн *дошо* дѳма. И сѣга тија што *осѣале* тамо да ги однесе тѣше да се преобучоу мѣло. И сѣга га *уватише* тија качаѣи. И дѣда *знаа* шиптѣрски. Они га *уватише* тамо. Вѣка: „Дѳо до јѣне чѣшме. И, одјѣмпута, појавише се. Вѣдим да не мѳгу да побѣгнем нѣзат^а. Они ме видѳше.” *Свѣкле* га, сѣмо у гѣше га *осѣаје*. Он *викаа* да имѣа гѣше, ѣл у тѳј врѣме нѣ-знам ни дѣ л *имѣле* гѣше. И сѣга вѣка: „Дѣ л да га дерѣмо?” „*иочѣле* између сѣбе да причоу. А *ишијале* га прво: „ѣл разбѣираш шиптѣрски?” Он *се ѣраа* улоу, а знаа. И, одјѣмпута, кад *видија* да нѣма ништа од нѣга, *викнуја* му га да бѣга. И ѳни га *ѣгодили* – јѣн мѣтак ѳвде овѣко преко главе му *ѣрошо*, јѣн ѳвде у рамѣно. *Нѣ бија* мѳлоу поврѣђен. И сѣга, *усѣија* никѣко да побѣгне. И ѣспод^т никѳе крѣље. Никѳа крѣља што *била* паднута, тѳј *се забѳја*. Га *ѣроше*. *Дошоу* до у Стриѣн-доу, тѳј мѣсто што вѣкамо Стриѣн-доу. И никѳј нѣш га *видија*. И, сирѳма, *осѣја* волѳје тамо. *Бија* за дрѣва. *Осѣја* волѳје и *ѣобѣгоу* дѳма. Вѣка: „Стоѣлка га утепѣле!” И овѣја *се дѣгле*, никѳи нѣши што *биле* по мѳжи. А вѣкоу нѣши да стѣлно *имѣле* оруђе. Нѣш крај ѣвек *имѣа*. *Нѣ смеѣле* да *ѣдоу* без оруђе Бе.

в) У нарaтивном режиму казивања, када заузима иницијалну, стилски маркирану позицију, и када приповедање тече налик ономе које налазимо у народним приповеткама. Тиме се истиче и субјекат и предикат, што је за експозицију исто тако врло погодан чинилац (Грицкaт 1954: 36): Овде *бил’е*, нѣши *дошл’е* ѣзѣ Гусѣне, ис Црне Гѳре. *Била* *три брѣта*... Нѣшто по крѣвне освѣте, морѣл’е да дођо ѳвде. И тѣј звѣја се Кѳца, от Кѳста. Јѣдан бија дол’е, Рака се звѣја. И Мѣрко. Три брѣта. И ѳн уватија на стрѣдину мѣсто Бе.

Аорисѣ

2.2. Аористом се у говору Сириниѣа обележавају радње ближе или даље прошлости, а које (у највећем броју случајева) спадају у домен личних доживљаја говорнога лица. Употребљава се у синтаксичком индикативу и релативу при обележавању референцијално и нерѣференцијално конципованих радњи. У сириниѣком говору очувао се само аорист свршених глагола, на основу чега се овај ареал

уклапа у стање које карактерише већи део штокавштине, где је дошло до морфолошке прерасподеле – аорист се гради од перфективних глагола, док се имперфекат твори од несвршених¹⁵.

2.2.1. Насупрот традиционалном одређењу аориста као глаголске јединице којом се обележавају радње непосредно извршене пред моментом говора, у новијој србистичкој литератури утврђено је да је овом глаголском облику подједнако доступно исказивање како радњи из блиске, тако и оних из даље или далеке прошлости говорног лица¹⁶. У служби обележавања прошлих дејстава извршених на тачкама на временској оси различито удаљеним од момента говора аорист се јавља и у сиринићком говору.

а) Подједнако често се употребљава за означавање како радњи извршених пред моментом говора:

Како *рѣко*; *дóђо*, *иосѣдо* и *ошйíдо* дóма Бе, *Нé* те *ййíша* ис *кóј* *крáј* си? Ви, *Áл дођсíше*, *áл* сте се уморíле? Се, *Тóј* ти *кáза* Се, *Штó* *знáм*, *јá* ти *кáза* Се;

б) тако и оних које припадају мало даљој:

Ми *йáде* на *пáмет* Др, *прекојучér* му *бíја* *рођендán* *тóму* *постарóму* *унúку*. *Загррли* ме *отúд*, *загррли* ме *одовúд*[†]. *Јá* *знáм* *штó* *трéба* *да* *му* *дám*. *Али* *нéмам* *Шт*, *Ошйóше*, *ме* *осшáйше* *Су*;

в) односно удаљеној:

Ошйíдо *јá* *тáмо*. *И* *óни* *по* *мéне*. *Вíка*: „*Стó* *дúше* *вáља* *да* *се* *пúшти*. *Макидóнци*.” *É*, *јá* *ипрíђо* *при* *тóга* *тумáча*. *По* *нéшто* *макидóнски*, *пó* *вíше* *српски*. „*От* *кáде* *си?*” – *вíка*. „*Ис* *Кучкóо*.” „*Кóга* *ймáш* *комшíе?*” *А* *мí* *смо* *имáле* *пријатéл’е*. *Смо* *ги* *чувáле* *стóку* *нйíну* *у* *лéто*, *óвде* *смо* *терáле*. *Йí*: „*Пáнче*, *Тóша*, *Ђóрђе*, *тáј*, *вáј*” – *йóчо* *да* *ги* *рédим*. „*А^á!* *Дóбро*, *дóбро*. *Кэд* *ймáш* *тéј* *кошíи’е*, *знáш* *ги* *дóбро*. *Ймáш* *друштво* *твó’е?*” „*Ймам*.” „*Кóлико?*” „*Сéдом* *дúше*.” „*Áјт*, *напраи* *белéшку* – *вíка* – *запíши*, *па* *донéси* *ми* *гу*” *Вр*, *Тамén* *да* *не* *пострéльоў*, *дóђе* *комáнда* *да* *нé* *не* *стрéльоў*, *да* *не* *пúштиў* *Бе*, *Тэт* *сэм* *се* *страмуáла* *јáко*, *велíки* *стрáм*. *И* *јá* *йóјéдо* *лéк* *тóј*, *и* *дúго* *се*. „*Јéди*, *снаó*, *јéди!*” „*Нé* *ми* *се* *јéде*.” *Стрáм* *ми* *је*, *страмóта* *ми* *је*. *И* *тáко* *сír* *дадóше* *ни* *по* *лéк* *сэс* *лéба*. *И* *штó* *имáше* *манциче* *по* *мáло*. *И* *јá* *не* *могáше* *да* *јéдем* *сír*. *И* *јá* *се* *дúго*. *Они* *изедóше* *тóј*, *дигóше* *се*. *Крíјоў* *од* *мéне* *сáмо* *тáко!* *Да* *нé* *се* *сéтим* *никáко*. *Млóго* *крíле* – *й* *ж’éне*, *й* *мúжи* *Бе*, *Држáве* *бýл’е* *дáјма* *мúтне* *вóде*. *Бóгме*, *јéс*. *Ал’и* *рáт* *бíја*, *Дрúги*, *зборíмо* *свóјски*. *Закáчив* *се*¹⁷ *сэс* *Албани’у*. *Ратувáла* *нáша* *држáва*. *Ал’и*

¹⁵ Уп. са таквим стањем и у северношарпланинско-косовско-метохијском ареалу, коме припада сиринићки говор (Младеновић 2013: 333–334)

¹⁶ Детаљније о овом питању види у: Ивић 1958: 143; Вуковић 1967: 103; Стевановић 1986: 631; Пипер, Антонић и др. 2005: 424.

¹⁷ О факултативном продору наставака 3. л. мн. имперфекта у 3. л. мн. аориста у дијалектима в. Младеновић 2015: 315–316, Вељовић 2014: 161–178.

овија наши прошл'е у Албанију. А овамо нигде дол'е па се издало. Испогубила се војска... Ёв! Су, И га *заробеше* овога мојега човјека. Бија мало заробен у Скѓплје, мало у Урошѓвац. Тамо, овамо и *се љушии*. Овај *се исљушии* Су;

г) или неодређеној прошлости:

Јѓн пѓт сѓм имаа мѓку с јѓну мѓчку. Сѓм бија за дрва сѓс кѓјња. И да се сретнѓмо у шѓму. А јѓно јѓско путѓче било ѓт тѓлко, ка стѓза, колко-кѓњ да ѓде. И, ја ѓдем, а онај кѓњ осетија мѓчку и чѓни на нѓс: Пѓррр, пѓррр! И ја *љрићо* напре, прет кѓња, *довѓии* га за ѓглоу. Ка да видим – на' трапче мѓло, ѓно мѓчка з две мѓли мечѓти тѓјке... Јѓ да окрѓнем назат кѓња – тѓсан пѓт, не мѓгу да се вратим. А напре – нѓ-смед. Па сѓм чекѓа док узѓла тѓј доўњо мѓче испѓт пѓт што било. А мѓло било, па сѓл га ћѓшка на нѓге оѓѓко. И док ме *љрѓће*. И ја *љредѓжи* Вр.

2.2.2. При употреби аориста, чему свакако доприноси и видско својство (свршених) глагола од којих се твори, наглашена је неретко компонента резултативности, завршености и целовитости прошлих радњи:

Уѓисѓсмо се у срѓнку Вр, *Дѓгѓсмо се*. *Дѓго* ја од ѓстал. Сви, жѓне *се дѓгѓше* и *оѓѓше*. Јѓ *дѓго*. Како-кѓј ѓѓни узѓше сѓр. Штѓ-знѓм штѓ се рѓди тѓј, штѓ има, штѓ нѓма. Јѓ брѓго тѓј сѓм дѓшла Бе, Вѓци стѓку *љоклѓше* Го, *Поѓћѓѓше* дѓвљѓ свѓње и вѓце Го, И сѓм дѓшла по пѓту и сѓм га родѓла у кукурѓз^с гѓре. Гѓре је јѓно пѓље. Штѓ ћѓ?! *Ррѓди* га и га *исѓѓи* од мѓне, не мѓгу пѓпак да му мѓкнем... И *љросѓко* сѓ[с] срп пѓпак по дѓгѓчко и *љремѓѓа* га на пѓрс, *зѓврза* му га, *донѓсо* га дѓма ѓгѓд' ѓт пѓље, *сѓѓи* вѓду на вѓтру, *окуѓа* прво дѓте, па га *љѓви* у мѓје пелѓне, па му *љѓри* јѓно крпче мѓло од зѓјтин, на тѓј пѓпче да му блѓжи. Па ја *се окуѓа*. Свекррѓва била на бачѓњу, а срѓна ми била ѓѓде... *Окуѓа* дѓте, дѓвѓјче, *зѓви* га у наше пелѓне. Колѓпке смо имѓле тѓј врѓме Се.

2.2.3. Ограниченост, довршеност прошлих дејстава и радња схваћена као у целини обављена у јѓдном моменту у прошлости, семантички су ефекти који се остварују употребом аориста, и који ујѓдно онемогућавају његову замену имперфектом, који подразумева приказивање прошлих дејстава у процесу њиховог вршења (резултативност : процесуалност). Ова два облика стога комбинују се у ширим наративним целинама, при исказивању радњи комплекснијег типа (описивање догађаја у форми заокруженог наратива), а дистрибуција је условљена видским својствима глагола. Неретко им се у таквом јѓзичком окружењу придружује и наративни презент, који, показујући сличности и са јѓдним и са другим обликом (гради се од глагола ѓба вида) прошла дејства осим као доживљѓне (што је примарна одлика имперфекта и аориста) приказује као, на плану садашњѓсти, поново оживљѓне, реактуализоване акције. Тиме се појачава ефекат доживљѓности а радње се предочавају као сликовитије, живље и упечатљивије:

Тамо се граничи сә[с] Шиптаре. И млого незгодно време беше, узбуркано онако. И ишле смо јен пүта ја и брат и син да косимо. А њима, Шиптарима, не ги одговарало што смо се мувале горе, не ги се свиђало ич. И косим ја. Брат легнуја да одмори. А ја и син косимо. И одјемпүта се појаву... Дохоше түја. Брат спије тамо... И мене ми дође, стварно се уилаши за дете, за мене не толко и за брата. Му викам: „Синко, ако нешто се деси бжде надоле да трчиш!” „Зашто да трчим?” Викам: „Ете, буд наша мука па и дете да ми настрада.” Али они дохоше само да ни покажу да је тој њино. Дохоше. Нећау ни откосе да ни згазу, ни здраво, ни ништа живо. Нити не оицуаше, само йрохоше у круг^к и ошидоше Бе, И никое време дође први, дође пословођа, прима ни дрва. И не викоу у Урошевац за плату. И ми, цело радниште, дол’е идемо у Управу. Уземо плату. И се вратим. Имау магацини тој време свүдэр, за време Бивше пүни сә[с] жито. Пүни дс се окрешеш. Да бираш кукурус какви ућеш – ћев ти је жүт, ћев ти је бев. Злато! Наћем четири Шиптара из Језерце. С көње түјка Су, Дође ред^т, йоче дән по мало. Дохоше, ме узөше у түј күһу. Дс ће ме туроу сәге? Ал ће ме убијоу, што ће ми пражу? И кут күће ме води моје. Доватил’е трөјца. Мешоу свс по собе, по күће. Дс ће наћоу пүшку. Жсна ми имала кочөезе тој време, а знсш, сәбрала свс онс ћил’име, белөөве. Тсше свс – ће палу Сушиће Шиптари. Сәбрал’е па га спак-уwaw свс Су, Тст сэм се страмуала јако, велики стрәм. И ја йөјөдо лөк тој, и дигө се. „Јсди, снәо, јсди!” „Нс ми се јсде.” Стрәм ми је, страмөта ми је. И тако сир дадоше ни по лөк сәс лөба. И што имаше манциче по мало. И ја не могаше да јсдем сир. И ја се дигө. Они изөдоше тој, дигөше се. Кријоу од мене само тако! Да не се сстим никако. Млого криле – й’ж’ене, й’мүжи Бе.

2.2.4. У сличном језичком окружењу наведеним јединицама придружује се и наративни императив. Здружени, ови облици доприносе упечатљивијем и динамичнијем изразу:

Викоу Карађорђетов уґтац да не бија роден овде. Овде доша. Мачетөво се зөве сусөдно село. И түј бија он сә[с] стоку, држәа стоку. Имаја неку пүшку, ка позлаћсну. Шиптари у тој време, качаци како ги звале. Он како бија кот стоке, унутрабни үзи пүшку нөгөөу, имаја шарсну, лөпу пүшку, үзи нөгөө, стаи нйну пүшку. Кэд виде – не му се свиђала овај нйна. Он по нй сәс көња и сәс нйну пүшку – бәм, утөпај, үзи ги пүшку. У Бүрник ги нашо дол’е. И кә[д] дошла онај мәти нөгөөа што била, кажеөна: „Штө си напрайү?!” Јөш у оној време крвна освөта била. Они побөгни, отйни тамо ко[д] Топөле. Остружница се звало место Су; Сәл о[д] тсј Шиптаре көлко се претерило! Л’ел’е! Па мсне готөви бил’е јемпүт да ме убијоу. Ме уватил’е. Окрени се на овүј страну кри Прчөво, түј зөвња не ги држи – само Шиптари. Отүд^т Шиптари, одовүд^т Шиптари. Немаш дөда искөчши. Нигде нема дөда побөгнеш. И увайише не түјка. Смрәчи се. Увайи төвнйна, мрәк. Кркнүше не у јсну пл’өвња, а пүна пл’өвња снопөви. Жито да се врши, с көњи се вршило тој време. Нөси из нйиве, түри у пл’өвња да не га ваћа време. Түј, през тө снопөөе – үдри, үдри! Па не үме да потпйше көга вика – көга извөдөөөде, крс на кошүљу напраи сәс пләјвас^с. Кэд ме довайише мсне! Мсне ме узөше ис пл’өвње. Четворица – нәнү ги јөбем нйну ја – јсн ми ступйја на вүј рүку, јсн на вүј, јсн на нөгу а пөћи бије сәс көлац. „Пүшку, сс пүшку!” „Узйте дүшу, пүшку немам! И готөво. Паднүја сэм ви у рүке и штө өһөте, прәјте! – рөко” Су.

Напоредна употреба различитих форми за обележавање прошлих радњи погодује приповедању наведеног типа, које карактерише опис заокруженог догађаја, тачније доживљаја из прошлости. Описане радње, притом, врши више лица, од којих свако има одређену улогу на плану збивања, радње се брзо нижу једна за другом, опис догађаја подразумева поступност и узрочно-последично приказивање, а приповедање одликује честа употреба пренесеног говора, чиме се појачава ефекат посведочености, доживљености радње, те аутентичности догађаја.

2.2.5. Имајући у виду да у семантичком потенцијалу аорист као доминантне поседује компоненту резултативности и доживљености, односно динамичности, често се у приповедању среће употребљен у низовима, када означава претериталне радње које су се, као последица неке друге радње, ситуације, стања, сукцесивно извршиле. У наведеним контекстима у којима је доминантан, аорист убрзава наративни ток и причање чини динамичним, радње се брже нижу а догађајни ток је прогресивнији:

Рроди га и га исџаи од мене, не могу пупак да му микнем. Сас тај срп што сам жњела, сам му исекла пупче. Не сам имала ношче сџ[с] себе. А при вџер сам гу родила. Снежану. И џросџко сџ[с] срп пупак по дџгџчко и џремџџа га на прџрс, зџврза му га, донџсо га дома отџд^г от поље, сџџаи воду на вџтру, оџџа прво дџте, па га џови у моје пелџне, па му џџри јџно крпче маџло од зџџтин, на тој пупче да му блаџи. Па ја се оџџа. Свекрџва била на бачџџу, а срџна ми била оџде. И тај срџна: „Лџле, снао! Не, џе џмреш што си се прџладила!“ „Ништа ме не боли.“ Оџџа дџте, девоџче, зџви га у наџше пелџне. Колџпке смо имџле тој врџме. И га личнџ џови. Тај срџна ми наклџде вџтру у џџак... И лџгну у крџвет, сам се згрџала. Ни лџкар, ни ништа – ни за дџте, ни за мене Се, Мој џџац ми бија за овџ партиџе. Посџле Бугџри га уваџџише, па га заџџвориџше, па га оџџериџше у рџбију ГБ, И ја сџџдна, џоџлака га лџк по наџше ка овдџка. И посџле дџџосмо се. Дџџоше ме – џџде, џџде, бџл више. И тако асталче она однџла дома, ка полутџну овџ. Туџка џџри на грџб, џџри тој торџџче, џџри чџшу, џџри тој погачџче. Све не избрџи, џџде кџлко смо, крџк сџс нџж^ш – сџчи, сџчи, по јџну кџцку таџву Се.

2.2.6. Иако аорист поседује могућност самосталног смештања радње на линију прошлости, неретко се низови аориста уводе облицима перфекта, који, као неутрални облик, има службу обележавања временске линије на којој се распоређују радње исказане осталим формама, односно приказивања околности које су пратиле аористне радње, као и радње које су биле у току, вршиле се напоредно са аористним:

И тоџко бџло. И ми доџомо посџле Вр, Па туџ смо спџле испод Маџле гџре, на брџдо. Упуџџа не јџн чџбек. Показџаа ни дџ да идџмо. И туџ се сџџџџџсмо на дџле Вр,

Се дешавало. Не смело се. Ја сэм била готџа, већ да остаим. Али, по мáло йријрейише ми сáс милицију, тáмо, вáмо, и... ГБ, Ал'и кúћу смо немáл'е. Двe одељѣнца, кúћа сáс кáл мазáна. Мóје сóпче и јéна кúјна. Нема кóј. Сэ[с] шíндре покри'ѣна. И штó ħéмо?! Никáко йродадóсмо. Смо имáл'е у Дóвњу Битињу двe л'ивáде, смо продáл'е трáву, не зéвњу, трáву смо дáл'е, тe мајстóри да ни напрáвиw кúћу. И найрáјше ни кúћу. Сóге деверџа 'е тáј кúћа. Јóпе мýке, мýке. Дéца се родише. Док по јéно – по јéно. Пóсл'е йóчо и двe да рáђам, сэм се обл'изни́ла Су; Јá сэм гу школувáа док сэм могаá, ал'и слáбо, не сэм могаá. Па сýн ми оши́де у Немáчку. Морáа да йде да зарáди неки-дýнар Ви.

2.2.7. Услед присуства наглашене компоненте резултативности радње, аорист се често употребљава да се њиме искаже епилог, крајњи (очекивани или неочекивани) исход који наступа након низа догађаја исказаних другим облицима:

У пéтнаес рóба смо биле. Бíја ни чýца и срíна, немáле дéцу, свeкар, свeкрва, дeвер, јeтрва, мóи дéца шeс, јeтврíни чeтири. Пe[т]шeнáес дýше. Смо биле јáка фaмилíја. Пóсле се йоделише Се, Па увáйи богíње. А не знáмо што су богíње. Оно свáка бóлес нa њeга. И да га свúчем, бóжем, да га пресвúчем – кa да видим, óне излeгле и почeле да се гýбу. И óвде свe мóдeр стомак, умодрeја свe. А викам – вíше тóј је штó 'е, ħe ми ýмре дeтe. И дáде Бóг^к, уйéче Шт, Трáжи тáмо, трáжи овáмо – ми наћóше шaјкáчу из вóјске што сэм донeја. Не сэм имáја кáпу. Њý гу наћóше Су, Тáј нáј стáра ħeрка ми се зóве Вeл'ýка. Она кa ħe ми чýва óвце – и пл'eте, и прeде, и ħe кудeљу, и мавáлку. И кэ[д] ħe викне да пeџа, онóј стáдо по њý, свe јaгáнци, јaловíња и кучи́ни по њý. Сeýско сэбрáла, јaгáнци. Она се удáде јóш у зeдýнцу смо бил'е сeз дeвeра Су.

2.2.8. Основна карактеристика која аорист одваја од осталих претериталних форми јесте то што радње осим као прошле маркира и као доживљене. Аорист стога бележимо у контекстима у којима говорници препричавају догађаје из прошлости, али тако да своју нарацију стилизују – употребљава се пренесени говор, дијалози, паузе у наративном току, израз се варира и сл. Искориштава се, дакле, максимум стилског потенцијала расположивих јединица, што приповедање чини дезаутоматизованим, са наглашеном експресивном и евокативном компонентом. Тако је у примерима где информатори описују (занимљиве, важне, преломне и сл.) догађаје из своје прошлости:

Он бíја мајстор бóљи, а немáа машину шивáћу. Биле браћа и се поделиле, а тáј машинa му пáла брáту. Немáа машину пa смо шíле за'éно тáмо. Й, тáј гáзда бíја Горњосeлац, тáко у кúјну смо радíле. Кeт смо заврши́ле пóсо, у јeн ħóшак тýј проснeмо слáму, и тýј смо спáле. И причáу да йма, нека Шиптáрка умрeла, стáра, и по сeла се вaмпíри. Немáло тóј врeме стрýја. Смо заврши́ле и смо лeгли тáмо. И јá сэм лeго нa лeђa. И тeд, неко-врeме, кeд ме оклóи нeка мýка. И кeд ме уватíла мeне зa кóсу, и кóса ми пýца – цэк, цэк, цэк, цэк! И јá – брe гóре, брe

дóле. Кэт *се ѿробуди*, кэд ми се олакшало мáло. Тáj, што бíја дру́гар, му кáжем: „Ал си ти скочи́ја на мéне?” „Нé, брé!” Ајде да рéчем – сањá'а сэм. Али пóсле да ми смуди она́ј кóса кáко ме вукло за кóсу. Кáко ме увати́ло за кóсу да ми гóри кóса. Кóса ми смудила кэд ме пушти́ла. И тó цéњим да бíја вáмпир Ја, Ионо íде преко тé' камéње тáмо, преко рéке тáмо. Јá да потрчим íспред њéга, óно сáмо ме *иоглéда* мéне. И óчи овóлке! Било као кúче нéко, али нé кúче. Не постóи тáква животи́ња. Ѐ, кэд *изáђо* íспред њéга, óно *се врáиши* нáзад', и овáко да íде гóре Ја, И кэт смо слéгле од бачé'н'е надóле, дéца ми бíле гóли, бóси дóма. И не знáмо штó хéмо, кá хéмо, па ти јá дéцу свé-три у рúке па áд гóре по плани́не, по шúме. И нíшта. Пóсле, кэт *ѿрóђе* врéме и вика́мо да идéмо дóма да гледáмо нéшто, да погледáмо штó'е, кá 'е Се, Нé, скóро, Мило́шу оwdéка свé да му отéknow уста. Сна́ша ви́ка: „Алерги́'а, мáмо.” „Нíје алерги́'а, сна́шо, óн нагази́ја на нéшто. Сигурно.” Јá, кривши, не дáва óн да се тэкне, жити-јá. *Узо* лéк памукче па тúј воду *си́и* на тóј. Ви́кам: „Мíшо, чéкэј да види бáба вој што ти 'е оwdéка. Нéшто ти 'е ка прљаó.” „Нé ми 'е прљаó.” „Прљаó, брé!” *Намáза* му. Жíми дéца, јúтре дэн одмá нé се позна́ва нíшта Шт, Ми *нађóше* Милошеви́на, обéсен. Жéна ми бíла, прáво да ти кáжэм, пам'éга. „Милутíне, кáже, мíчи, мíчи сл'íку!” Óна знá'е. А óна, сл'íка, висóко бíла, у кодник, знéш. И јá – дэнс, јúтре. И óни *видóше*. И *навал'ише* да га цéпоў, да га цéпоў Ви.

2.2.9. Употребивши аорист, говорник сигнализира да су догађаји посведочени, да је у њима лично учествовао, да је био очевидац датих радњи, или пак те догађаје односно радње, причајући причу, настоји таквима предочити, жели створити утисак доживљености, драматизујући своје причање. Стога аорист, осим за радње које заиста јесу из домена личног искуства говорног лица, може послужити и онда када се преносе догађаји у којима говорник није учествовао (из давне прошлости, нпр.), али налазећи да је важно обликовати нарацију као динамично, упечатљиво приповедање, ипак користи семантички потенцијал аориста, који у таквим случајевима служи као стилизацијско средство у организовању нарације:

Викоў Карађорђе́тов у́гтац да нé бíја рóден óвде. Óвде дóша. Мачетéво се зóве сусéдно сéло. И тúј бíја óн сэ[с] стóку, држá'а стóку. Имá'а нéку пу́шку, ка позлађéну. Шиптáри у тóј врéме, качáци кáко ги звáле. Óн кáко бíја кот стóке, унутра óни úзи пу́шку њéгоwу, имá'а шарéну, лéпу пу́шку, úзи њéгоó, стáи њíну пу́шку. Кэд *виде* – нé му се свиђáла овáј њíна. Óн по њí сэс кóња и сэс њíну пу́шку – бэм, утéпај, úзи ги пу́шку. У Бурник ги нáшо дóл'е. И кэ[д] дóшла она́ј мáти њéгоwа што бíла, кáже óна: „Штó си напра́иў?!” Јóш у оно́ј врéме крвна освéта бíла. Óни побéгни, отíни тáмо ко[д] Топóле. Остружница се звáло мéсто Су, Óвде бíл'е, нáши дóшл'е íзэ Гуси́ње, ис Црне Гóре. Бíла трí брáга... Нéшто по крвне освéте, морáл'е да дóђо óвде. И тáj звáја се Кóца, от Кóста. Јéдан бíја дóл'е, Рáка се звáја. И Мáрко. Трí брáга. И óн увати́ја на стреди́ну м'éсто. И пóсле íшо. Главíна се зóве нéко м'éсто тáмо, близо Букóе глáве. Кáко бíја сэ[с] стóку, чúма дóшла. По њéга трчи сэс нéки стáп. И на никó'е м'éсто, óн *оси́аи* ówце, *ѿбéже*. И тúј га стíгла, и тúј га уби́ла. И тúј íма, и дán данáс се зóве Кóцин грóб Су.

Имперфекат

2.3. У систему глаголских форми говора Сиринића имперфекат се не одликује значајнијом фреквентношћу, јер се из употребе повлачи на рачун перфекта свршених глагола. У овом говору имперфекат се јавља од ограниченог броја глагола (најчешће „бити” и „имати”), а домен употребе и дијапазон функција знатно су сужени.

2.3.1. Употребљава се најчешће да означи прошлу радњу или стање који су били на снази у тренутку вршења неке друге, такође прошле радње, и то из ближе или даље прошлости говорног лица. Означене радње припадају синтаксичком индикативу и референцијалног су типа:

После, јено-јутро *беше*, се скупу¹⁰оу тамо на капиу. А ми смо биле петнаес душе из наше село. Ја ги викам: „Ај, бре, да видимо тамо! Нешто има ноо што се збируо људи. Да не испадне нешто добро за нас” Вр, И тако смо ишле. А и *беше* никоа мџла, време ни грџно, леле! Душа! Пати чоџек, млого преко главе преводи чоџек док је жиџ. И тако Вр, Сџг јен Циганин ни *беше*, *и предаџаше* по куће, знџш Бе, Овде *беше* јено девојче и[з] Штрџце. Цигару сџм мрџија нај више. Ја ће узем јено цигаре, џџчи ће ми испрсноу вучеући, не могу, давим се. Лџк по лџк док и ја пропуши Го, а мораше да се напиџеш Го, Он писмо *ишиџе* / Он *и раџаше* / лако мутне воде *гаџе* / *јџчмен зобџе* (у лазаричкој песми) Се, Ёте, овој *имаши* девојче, лани овде ми се китиле куд нас Шт, Ни видо мешаља коа *беше* Шт, *Виџоу* – узџто, узџто Су, Врџто, врџто, *мораши* да узем. Нџмао кут. Мџрам. Тај мџсеџ не ће ни искџчи стџ кила жиџто. Узем потврду, дођем горе у шуџму, стрџтнем јџнога комшију Су, Кџј ул’џне, џџн сџмо по јџн – биџ у пл’џћи – док овај преко праг тамо! Тај Шиптар. Ја – џа мене да ме измаши – ја прџриџи брџо от праг^к. *Не могаши* да ме удари. Ул’џго у кућу Су, Њџга не могу да га познам никако. А овога мил’иџајџа, бџгами, он није дал’џко млого. Није и[з] Жупе. Сџло га не-знам. И џн овако *неџаше* млого да отвџра. Сџмо вардија овамо при вџрата Ви.

2.3.2. Имперфекат је у овом говору често бележен у деиктичкој служби, када се употребљава са циљем подсећања на претходно знање. Он је ту употребљен у модалној служби, са модалним значењем присећања илинесећања¹⁸. Најчешће је бележен од глагола „бити” и „имати”:

Пред годину смо ги предале. Син ми је тамо, близу Ниш^џ. Кџд *беше* овој, толовиџа, ми смо купиџе пре[д] тџј јџну-кућу Вр, Ме увџти рџт. Биле смо доџе у Луџине. Тамо наиџџше, бџш кџт препаде Југослаџија, наиџе наџа вџјска. Кџњи дођџше. Се истоварише овџека сви. Кут-кџи! Пџсл’џ остџл’џ сџмо кџњи ту. Мџжда стџтину, двџста. Кџј-зна кџлко биџло! *Немаши* ниџкој. Шиптџри почџше да не гушу, да не тџроу горе, дол’џ Др, Кџј *беше* не полаџија? Шт, По никоа, супџзила сџм. Немџла стџка мџџко. Не-знам тџј време како *беше*. Оџџвна је тџј, не могу да

¹⁸ О овоме детаљније у: Ковачевић 2008: 149–161.

пáнтим Ви, Нé-знам кóј ми *йричáше*, тáмо видéл'е л'уди – свé запал'éно тáмо. Нáше л'ивáде ни су прко брдо, према Драјкóфце па имáмо тáмо. Запал'ија нíкој л'ивáде Ви.

2.3.3. Са циљем подсећања на нечије име или презиме или уопште на неки назив у употреби су форме (како се) *зваше*, (како га) *имеше* и (како се) *викаше*. При томе, на семантичком, односно употребном плану долази до диференцијације међу двама последњим формама, те се тако облик „Кáко га *имеше*” употребљава само за лица, а „Кáко се *викаше*” за нелица:

У Бео град^о отишоу прé него кэт се заратило. Кáко га *имеше*? Борзановић Вр, Мо'éга ђца *имеше* га Љубицоу Шт, Њи ги *имеше* Жангини Го, Ал га *имеше* тво'éга дев'ера Никóла Бе;

кáко се *викаше* тóј Др, Нé се кршћевáле дéца, нé се прáјле свáдбе, нé се ништа тéј дэноуе. Пóсле Бóжић. Између Васиљице и, кáко се *викаше*, Водице. Тéј дэноуе. Тэт^а Шт;

кáко се *зváу* Шт.

Плусквaмйерфeкaй̄

2.4. Плусквaмперфекат се у говору Сиринића ретко употребљава. У грађи је забележено свега неколико примера у два пункта, Бе рејцу и Штрпцу, и то са помоћним глаголом у имперфекту.

Плусквaмперфекат је бележен у синтаксичком релативу а) при обележавању дејстава (из)вршених пре неке друге, такође прошле радње или ситуације, према којој се временски одмеравају, што је и основна употреба овог глаголског облика: Мй *бэсмо дóшле* да је тражи́мо дево́јку, ама ђни нећау да гу дадо Шт, Já *беше дóшоу* у кућу прет свéтац Бе, б) али се њиме може обележити и радња извршена након друге прошле радње: А у шúму Љúпка *беше нáшла* ич'ера тúј крау што ни побéгла Шт, в) две прошле радње у временском смислу могу бити и у односу симултаности: Кэт се свадíсмо, он *беше* па донíа пушку да не уплáши Бе. Једним примером потврђен је и г) плусквaмпефекат у индикативној употреби: Сэстра ми *беше умрéла*, дéте ни се *беше разболéло* Шт.

Сви наведени примери садрже радње које се одликују компонентом доживљености, чији је носилац имперфекатски облик помоћног глагола.

3. Закључак

3.1. Спроведена анализа показала је да у систему глаголских форми са примарном службом обележавања прошлих радњи у си-

ринићком говору перфекат има најстабилнију позицију. На употребном плану овај облик не подлеже ограничењима синтаксичко-семантичке природе, а универзалност његове семантике условила је како стабилну системску позицију уз очување свих наслеђених синтаксичко-семантичких функција тако и ширење на рачун осталих форми спецификованије семантике. Перфекат се у овом говору употребљава у индикативној и релативној служби при исказивању радњи референцијалног и неререференцијалног типа. Најширу примену овај облик има при обликовању наравије са нутралног становишта, у емотивно неангажованом и стилски необележеном приповедању. Притом, будући да му семантика доживљености није иманентна, казивање у перфекту најчешће се јавља онда када је говорном лицу индиферентно да на наративном плану истакне информацију о (не)посведочености дејстава о којима је реч, иако се перфектом могу обележити и доживљене и радње чији очевидац говорник није био. Употреба перфекта приповедању даје фактографски тон, а нагласак је на информативној страни исказа. Обликовање наравије комплекснијег типа од стране изворних говорника, међутим, подразумева и извесне стилизацијске поступке, те се, сходно томе, у ширим наративним целинама перфекат ретко употребљава самостално. Његова основна улога заправо јесте уводног карактера – наступа као глаголски облик којим се у наравију уводе остале јединице спецификованије семантике (аорист и имперфекат за доживљене радње, футур први и наративни императив за радње хабитуалног карактера, наративни презент у служби оживљавања прошлих дејстава и њиховог реактуализовања и сл.), и ту перфекат има примарно временску службу (образовање темпоралног фона на који се смештају остале радње).

Примарна функција аориста јесте обележавање целовитих радњи извршених у ближој или даљој прошлости говорног лица, најчешће из домена његових личних доживљаја, мада семантика доживљености није нужно обележје овога облика.

Имперфекат у систему сирињског говора јавља се од ограниченог броја глагола, а домен употребе овога облика знатно је сужен. Основна му је служба обележавање прошлих дејстава посматраних у процесу вршења.

Процес елиминације плусквамперфекта у овој зони доведен је скоро до краја. Сачувани примери показују да је овај облик имао шири домен примене имајући у виду да је потврђен како у релативној тако и у индикативној служби, те да се њиме осим обележавања

радњи (из)вршених пре оне обележене другим глаголским обликом, могу исказати и дејства која су у односу симултаности или постериорности у односу на време према коме се одмеравају.

Упрошћавање четворочланог система претерита у сиринићком говору у духу је тенденција како у оближњим призренско-јужноморавским говорима Метохијске и Косовске котлине, тако и у већем делу српског дијалекатског ареала, а узроковано је, пре свега, ширењем перфекта као универзалног времена за обележавање прошлих дејстава. У овом говору смањењу употребе имперфекта и плусквамперфекта, у мањем обиму аориста, доприноси и висока фреквентност временски транспонованих облика (наративног презента, императива и футура првог) којима се исказују прошла дејства специјализоване семантике.

Цитирана литература

- Букумирић, Милета. „Ономастика Сиринићке жупе.“ *Ономатолошки прилози IX* (1988): стр. 252–470.
- ВЕЉОВИЋ, Бојана. „Облици имперфекта у говору Тутина и околине.” *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* (2014): стр. 161–178.
- ВЕЉОВИЋ, Бојана. „Употреба потенцијала у говору Тутина.” *Пућевима српских идиома* (Ур. М. Ковачевић и В. Поломац), Крагујевац: ФИЛУМ, (2015): стр. 311–322.
- ВЕЉОВИЋ, Бојана. „Конструкција *би* + императив у тутинском говору и њен однос према потенцијалу и императиву у временској служби. *Српски језик XX* (2015a): стр. 507–524.
- ВЕЉОВИЋ, Бојана. „Употреба императива за означавање прошлих понављаних радњи у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице.” *Исходништа 2* (2016): стр. 21–37.
- ВУКОВИЋ, Јован. *Sintaksa glagola*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1967.
- ГРИЦКАТ, Ирена. *О њерфектју без њомоћног глагола*. Посебна издања. Београд: Српска академија наука и уметности, 1954.
- ИВИЋ, Милка. „Систем личних глаголских облика за обележавање времена у српскохрватском језику”. *Годишњак Филозофског факултета*, 3 (1958): 139–152.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. „О деиктичкој употреби имперфекта”. *Српски језик XIII* (2008): стр. 149–161.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. „Футур, потенцијал и императив за прошлост на југозападу Косова и Метохије”. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику XLIII* (2000): стр. 363–371.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. „Треће лице множине презента у српским говорима на југозападу Косова и Метохије. *Јужнословенски филолог LVIII* (2002): стр. 41–63.

- Младеновић, Радивоје. „Дијалекатска диференцијација српских говора на југозападу Косова и Метохије.“ *Зборник радова са Међународног научног скупа „Живот и дело Академика Павла Ивића“* (уредник Јудита Планкош). Суботица: Градска библиотека, Београд: Српска академија наука и уметности, Нови Сад: Филозофски факултет, Београд: Народна библиотека Србије, Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за српски језик САНУ, (2004): стр. 209–249.
- Младеновић, Радивоје. „Глаголски облици у северношарпланинским и јужно-метохијским говорима.“ *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику XLVII/1–2* (2004а): стр. 445–474.
- Младеновић, Радивоје. „Преобликовање 3л. јд. и 3л. мн. одричног перфекта актива у призренско-тимочким говорима Косова и Метохије“. *Језици и културе у времену и њросџору I*. Тематски зборник (ур. проф. др Снежана Гудурић). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет, (2012): стр. 453–461.
- Младеновић, Радивоје. *Говор јужнокосовског села Гаџиње*. Монографије 18. Институт за српски језик Српске академије наука и уметности, 2013.
- Младеновић, Радивоје. „Аорист и имперфекат метохијско-косовског и северношарпланинског ареала“. *Исходишта 1* (2015): стр. 305–320.
- Младеновић, Радивоје. „Лингвогеографски положај и дијалекатска индивидуалност сиринићког говора“. *Јужнословенски филолог LVII/3–4* (2016): стр. 67–91.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик II*, Београд: Научна Књига, 1986.
- ПИПЕР Предраг и Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременог српског језика: њросџа реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига, Нови Сад: Матица српска, 2005.
- УРОШЕВИЋ, Атанасије. „Шарпланинска жупа Сиринић“. *О Косову. Градови, насеља и други анџројогеографски сџисци*. Приштина: Народна и универзитетска библиотека „Иво Андрић“, 2009, (1948), стр. 88–146.

Бояна М. Велёвич, Радивое М. Младенович

ВРЕМЕННОЕ УПОТРЕБЛЕНИЕ ПРЕТЕРИТАЛЬНЫХ ФОРМ В ГОВОРЕ СЕВЕРНОШАРПЛАНИНСКОЙ ЖУПЫ СИРИНИЧ

Резюме

В работе анализируются времена глаголов, первичной функцией которых является обозначение прошедших действий в говоре северношарпланинской жупы Сиринич. Определяется инвентарь форм, составляющих претеритальную систему этого говора, синтаксико-семантические условия их употребления, стилевой

потенциал единиц, а также языковые обстоятельства, (не)позволяющие их комбинирование или взаимозаменяемость на уровне предложения, или в более широких нарративных отрезках. Оказалось, что в исследуемом говоре перфект (прошедшее время) имеет самое стабильное положение – в качестве наиболее частотной единицы с самым широким кругом употребления, в то время как аорист представляет собой основную форму, обозначающую в прошлом случившиеся действия, выраженные глаголами совершенного вида, а его место в системе является относительно стабильным. Форма перфекта (прошедшего времени) имеет самое широкое применение в стилистически нейтральном повествовании, что подразумевает отсутствие эмоциональной вовлеченности, а информация о (не)событийности действия, как правило, не присутствует на нарративном уровне, то есть содержится в более широком контексте, так как она не входит в инвентарь первичных характеристик прошедшего времени. При оформлении наррации или при повествовании о событиях более комплексного типа, перфект (прошедшее время), как правило, не используется самостоятельно, а объединяется с другими единицами более определенной семантики (аористом, имперфектом, нарративным императивом, будущим временем, временным транспонированным настоящим временем). Перфект в таких контекстах исполняет роль временной локализации действий, выполнения подготовительной роли для их введения, а другие формы несут с собой информацию о событийности действий (аорист, имперфект), о прошлой повторяемости (императив, футур первый/будущее время) и т.п. Имперфект характеризуется значительно более узкой областью употребления и ограниченным синтаксико-семантическим потенциалом, указывая на то, что процесс его устранения в продвинутой стадии, в то время как плюсквамперфект почти исчез из системы.

Ключевые слова: Сиринич, времена глаголов, прошедшие действия, перфект, аорист, имперфект, плюсквамперфект.

Bojana M. Veljović, Radivoje M. Mladenović

THE TEMPORAL USE OF PRETERITE FORMS IN THE VERNACULAR OF THE SIRINIĆ ŽUPA IN THE NORTHERN ŠAR MOUNTAINS

Summary

This paper analyzes verb tenses which primarily refer to past actions in the vernacular of the Sirinić Župa in the northern part of the Šar Mountains. The authors ascertain the inventory of forms which make up the preterite system of this vernacular, the syntactic and semantic conditions of their use, stylistic potential of each unit and the linguistic circumstances that make (im)possible their combining or interchangeability at the sentence level or within more extensive narrative sections. It turned out that the perfect has the most stable position – it is the most frequent form with the widest domain of use, while the aorist is the basic form which denotes actions experienced in the past stated by perfective verbs, and its place within the system is relatively stable. The

past tense is most commonly used in stylistically neutral narration which involves zero emotional engagement, while the information about experiencing the action (or its lack) is usually absent from the narrative level or is part of the broader context, since it is not one of the primary perfective forms. When composing the narration, i.e. when recounting more complex events, the past tense is not normally used autonomously; it is combined with other forms of more specified semantics (aorist, imperfect, narrative imperative, future or present in the past). The role of the past tense in these contexts is to localize actions in time and to prepare for their introduction, while other forms give information on whether the effect of the action was experienced (aorist, imperfect), on whether the action was repetitive in the past (imperative, future), and the like. The imperfect is characterized by a much narrower use, while its syntactic and semantic potential is limited, which points to the fact that the process of its elimination is well under way, while the pluperfect has almost disappeared from the system.

Keywords: Sirinić, verb tenses, past actions, past tense, aorist, imperfect, pluperfect.